

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА І СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВ *

У статті розглянуто відносини між принципом верховенства права і соціалізацією держав. Основну увагу зосереджено на аналізі суперечностей між принципом верховенства права і соціально-економічними правами та пошуках шляхів і засобів подолання цих суперечностей.

Ключові слова: верховенство права, соціальна держава, принципи, суперечності, шляхи подолання.

Концепція верховенства права, як уже зазначено в попередніх статтях, опублікованих на сторінках «Наукових записок», формувалася як невід’ємна складова ліберальної доктрини з її ідеалами свободи, демократії, індивідуальних прав людини, які зводилися винятково до прав «першого покоління» – громадянських і політичних, серед яких особливого значення набували три цінності – життя, свобода, власність.

Відповідно до цієї концепції основне призначення верховенства права полягало, насамперед, в обмеженні влади держави над людиною, забезпеченні автономії особистості від довільного втручання держави та її органів у певні, найважливіші для людини, сфери життєдіяльності.

На державу покладалися переважно негативні обов’язки – утримуватися від втручання у сферу особистої свободи людини та захищати її від зазіхань інших суб’єктів.

Концепція верховенства права ґрунтувалася (і переважно ґрунтується нині) на утвердженні таких цінностей, як функціонування держави, зв’язаної вимогами верховенства права; охорона невідчужуваних прав і свобод людини, зокрема за допомогою ефективного й неупередженого правосуддя; додержання принципу юридичної рівності громадян тощо.

Рівність людей при цьому трактували як формальну рівність, тобто рівність у правах і свободах та рівність перед законом і судом, що цілком відповідало ліберальній філософії прав людини або ж філософії так званих негативних прав. Однак уже наприкінці XIX – на початку XX ст. стало зрозумілим, що така філософія прав людини поряд із безперечними позитивними рисами має істотні недоліки.

З досвіду індустріальних країн відомо, що закріплені навіть у конституціях гарантії рівності громадянських і політичних прав людей самі по собі не спроможні усунути їх фактичну нерівність, яка дедалі більше поглиблювалася.

У зв’язку з цим поступово почала складатися нова філософія прав людини, в основу якої було покладено соціал-демократичні ідеали соціальної справедливості, соціальної солідарності, соціальних зобов’язань тощо. Вона істотно розширила уявлення про права людини: поряд із громадянським і політичним вони доповнилися соціальним аспектом, що своєю чергою призвело до суттєвого розширення їх каталогу за рахунок внесення до нього соціально-економічних прав, які прийнято іменувати правами «другого покоління». Це дістало відображення, зокрема, у Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. та ін.

Виникнення прав «другого покоління» (а за ними й «третього покоління» – так званих колективних прав) свідчить про загальний прогрес в історичному розвитку інституту прав людини, а не про їхню ієрархію за ступенем важливості, як інколи й досі вважають окремі автори й на Заході, й на теренах колишнього СРСР (щоправда, тут позиція декого змінилася радикально: з визнання соціально-економічних прав провідними, визначальними в системі прав людини на їх повне заперечення як «соціалістичного винаходу»).

Поповнення каталогу прав людини соціально-економічними правами зумовлене, насамперед, масштабними соціальними змінами, що відбулися у світі, наростанням соціалізації держав, їх еволюцією від суто «ліберальної» моделі до «ліберально-соціальної», яка почалася ще наприкінці XIX ст. (порівняно задовго до соціалістичної революції в Росії) і особливо помітно проявилася в середині XX ст. Саме в цей час відбувається поступове і дедалі ширше введення до конституцій багатьох держав соціально-економічних прав і свобод, які гарантували б інтереси передусім тих, хто працює за наймом, – права на працю і пов’язаних із ним гарантій,

* Статтю підготовлено на основі доповіді на Науковому семінарі «Соціально-економічні права людини та проблеми їх забезпечення в Україні в контексті принципу верховенства права», проведеному в рамках Днів науки НаУКМА 27 січня 2010 р.

у тому числі соціального забезпечення трудящих, а також прав і свобод соціально-культурного характеру, в конституційному гарантуванні яких зацікавлені переважно ті самі наймані працівники – права на освіту, на доступ до досягнень науки і культури тощо.

Уже на початку соціалізації держав виникли питання: чи можливо поєднати принцип верховенства права з принципами соціальної держави з її орієнтацією на зміцнення соціальної справедливості та соціальної злагоди в суспільстві, забезпечення не тільки юридичної, а й матеріальної рівності його членів або ж, принаймні, зведення до мінімуму майнового розшарування населення; як бути з однією з визначальних ознак «юридичності» прав людини щодо соціально-економічних прав – можливістю їх судового захисту.

Не знаходячи шляхів вирішення цих питань, чимало західних фахівців, у тому числі й основоположник концепції верховенства права А. Дайсі, заговорили про послаблення позицій верховенства права на Заході, а інколи і про його повний занепад. «Формальна рівність перед законом, – писав, наприклад, один із послідовників А. Дайсі англійський правознавець Ф. Гаєк, – суперечить, а насправді є несумісною з будь-якою діяльністю влади, спрямованою на забезпечення матеріальної чи реальної рівності різних людей... будь-яка політика, спрямована безпосередньо на реальне досягнення ідеалу справедливості в розподілі, має вести до руйнування верховенства права» [1; 2, с. 79–81].

Ці слова сказано понад півстоліття тому. Проте гармонії між принципом верховенства права і принципами соціальної держави не досягнуто донині, не зважаючи на активізацію пошуків шляхів зняття суперечностей між ними [3].

Щоправда, акценти в дискусіях на цю тему в останні два десятиліття помітно змінилися. Якщо ще у 60–80 роках минулого століття прихильники концепції верховенства права з тривогою констатували: «держава загального добробуту перемагає», в результаті чого «ключові складові верховенства права руйнуються» [2, с. 84–85], то наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. зазвучали протилежні мотиви: неможливо розв'язати соціальні проблеми (буквально «нагодувати людей») за рахунок відібрання в них свободи [4], неминучим наслідком якої є істотне розшарування людей, їх матеріальна нерівність. Звідси заклики до скорочення суспільних видатків, повернення до традиційних ліберальних цінностей, які означають захист фундаментальних прав «природного походження» – життя, свободи, власності, а нерідко й висновки про неминучий крах моделі соціальної держави.

Здавалося б, такі погляди не позбавлені раціонального зерна. Справді, не можна не помічати, що надмірний оптимізм щодо подальшої долі соціально-економічних прав, характерний для часів їх міжнародно-правового та національного визнання, виправдався аж ніяк не повністю. Досвід як «держав загального добробуту», так і країн «державного соціалізму» показав, що, незважаючи на значні зусилля і кошти, які вкладалися в соціальну сферу, особливо у другій половині ХХ ст., багато найважливіших соціальних проблем не розв'язано. Більше того, істотне подорожчання послуг та допомог, які мають надаватися соціальною державою, разом з усвідомленням безмежного зростання ресурсів для їх забезпечення похитнули саму віру у можливість розв'язання цих проблем.

Тим не менше, попри певне сповільнення процесу соціалізації держав під тиском вказаних обставин, він триває й нині, втягуючи в свою орбіту навіть ті країни, менталітет населення яких формувався в лоні лібералізму і традиційно залишається не дуже схильним до соціал-демократичних ідей, як, наприклад, США. Сполучені Штати Америки досить довго належали до тих небагатьох країн, які категорично заперечували суб'єктивно-юридичну природу соціально-економічних прав. Проте у другій половині минулого століття ставлення до цих прав у США почало істотно змінюватися. Хоча соціально-економічні права, як і раніше, залишаються не зафіксованими в американській конституції, триває процес їх легітимізації, як конституційних фундаментальних прав*.

Багато зусиль до такої легітимації доклав Верховний Суд США, тісно пов'язавши вказані права з класичними правами на життя, свободу, власність. Соціально-економічні права розглядаються не тільки як похідні від останніх, а й як права, що забезпечують принцип рівності – основоположний принцип американського конституціоналізму [5].

Для поглибленого осмислення відносин між принципом верховенства права і соціальною державою, зокрема соціально-економічними правами, істотне значення має також еволюція у розумінні прав людини, яка відбулася в останні десятиліття на міжнародному рівні. Від класичної, ліберальної моделі, згідно з якою економічні й соціальні права не вважали суб'єктивними правами, оскільки на відміну від громадянських і політичних прав вони не могли забезпечуватись судовим захистом, а тому розглядали винятково як «наміри держави», «права-доручення» тощо,

* Щоправда, термін «соціально-економічні права» у юридичній практиці США майже не використовують. Здебільшого вживають поняття «позитивні права» («positive rights»), «публічні права» («public rights»), «загальні права» («general rights») тощо.

міжнародна спільнота послідовно еволюціонує до універсалізації прав людини, відповідно до якої всі види прав є невід'ємними, взаємообумовленими, взаємозалежними і рівнозначними. Така універсалізація змісту прав людини є на сьогодні офіційною позицією ООН [6, с. 12].

Універсалізований підхід до трактування прав людини притаманний також Конституції України. Як один з учасників підготовки її проєктів не можу стверджувати, що такий підхід був наслідком глибокого усвідомлення тих міжнародних процесів, про які щойно йшлося. Швидше це була данина відповідній соціалістичній традиції, яку, враховуючи ментальність нашого народу, не можна було проігнорувати.

Конституція України закріплює соціально-економічні права разом з іншими основними правами у розділі II «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина», тобто, на відміну від інших конституцій, які розглядають ці права як програмні для держави, вводить їх в єдину систему прав людини. Всі вони визначаються як «невідчужувані» (стаття 21). З цього логічно випливає, що конституційні (основні) права людини, у тому числі соціально-економічні, не встановлюються державою, а лише визнаються і гарантуються нею.

Якщо до цього додати положення частини першої статті 55 Конституції України, відповідно до якої «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» без будь-яких винятків і застережень, то можемо зробити однозначний висновок: Основний Закон України фактично урівнює юридичний статус соціально-економічних прав зі статусом громадянських і політичних прав.

Очевидно, таке беззастережне урівнювання навіть із позицій сучасної міжнародної універсалізації прав людини навряд чи можна вважати виправданим. Як впливає з конституційного досвіду зарубіжних країн, зокрема постсоціалістичних, вони, не відмовляючись від фіксації в своїх конституціях соціально-економічних прав, на відміну від Основного Закону України, вдалися до чіткіших і реалістичніших формулювань, пов'язавши реалізацію цих прав з умовами і порядком, визначеними законом.

Закон, як правило, встановлює обсяг обов'язків держави в соціально-економічній сфері, здійснює їх персоніфікацію щодо компетенції певних державних органів та їх посадових осіб, передбачає відповідні заходи юридичної відповідальності тощо, інакше кажучи, соціально-економічні права набувають необхідної для судового захисту предметної визначеності.

Надмірна загальність положень Конституції України, які закріплюють вказані права, невідзначеність обсягу обов'язків держави у їх забез-

печенні, брак належних фінансових можливостей для цього (тим більше, в умовах економічної кризи), неможливість судового захисту фактично перетворили соціально-економічні права на звичайну декларацію. Це підриває довіру людей не тільки до відповідних положень Конституції України, а й до інституту прав людини і Основного Закону в цілому.

Можна було б запропонувати внести певні зміни до Конституції, відмовившись від деяких практично нездійснених формулювань та привівши решту конституційних положень про соціально-економічні права у відповідність з матеріальними можливостями держави (не лише нинішніми, а й перспективними). Проте перепону на шляху реалізації таких пропозицій може стати стаття 157 Основного Закону, згідно з якою «Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина».

Слід зважити також на згадану радянську традицію, за якою пріоритетом для переважної частини населення є не стільки свобода, скільки матеріальний достаток.

Звісно, не можна не враховувати, що масове зубожіння в останні роки навіть працюючої частини населення, не кажучи вже про тих, хто не спроможний заробити на життя працюю, не може не відбитися на пріоритетах. Однак навіть у цій ситуації проблему соціально-економічних прав не слід зводити до соціального захисту – соціального забезпечення, допомог, компенсацій, тощо. Це хоч і важлива, проте лише частина проблеми соціально-економічних прав.

Тим часом у програмах майже всіх кандидатів на пост Президента України під час виборчої кампанії цього року домінували саме соціально-захисні акценти: у цій сфері спостерігалось чи не найбільше популізму.

Суперечності між популістськими обіцянками і реальними фінансовими можливостями їх виконання породжують замкнуте коло. У масовій свідомості людей, незалежно від намірів проповідників, по суті, й досі культивуються уявлення про права людини, насамперед, як про соціальні гарантії і блага. Класичні ж свободи за попередньою традицією відсуваються на другий план.

Це стосується зокрема й економічних свобод, розширенню яких мало б бути відведене одне з провідних місць у забезпеченні соціально-економічних прав людей. Адже саме право на самореалізацію в економічній сфері – це один з основних шляхів підвищення матеріального добробуту населення. Проте проблема розширення вказаних свобод у програмах більшості кандидатів на пост Президента України, на жаль, виявилася на периферії: про необхідність їх розширення йшлося лише у загальних рисах, чіткого

бачення його механізмів їм явно бракувало. Це при тому, що за рівнем економічної свободи Україна нині опинилася на одному з останніх місць у світі.

Взагалі, як слушно зазначають економісти, акценти в соціальній політиці мають бути кардинально змінені. Основними її складовими повинні стати розвиток трудового потенціалу, інтелектуалізація процесів праці, сприяння продуктивній зайнятості, забезпечення *гідних* умов та *гідної* оплати праці, розвиток соціальної сфери та створення *гідних* умов життєдіяльності для тих, хто ще чи вже не може себе захистити [7].

Послідовне й беззастережне дотримання вимог людської гідності як онтологічної основи всіх прав і свобод людини [8] – це, очевидно, найоптимальніший і найперспективніший шлях гармонізації відносин між верховенством права і принципами соціальної держави, зокрема й соціально-економічними правами. Як зазначено в Преамбулі Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, вони «впливають з властивої людській особі гідності», на утвердження якої насамперед спрямований цей пакт. І це цілком логічно. Без забезпечення соціально-економічних прав людська гідність виявиться декларативною, а верховенство права здатне перетворитися на непрацюючу доктринальну абстракцію.

Прийнято вважати, що соціально-економічні права, на протигагу громадянським і політичним, вимагають від держави позитивних зусиль, тобто активного втручання у відповідні сфери життєдіяльності людей для створення умов, необхідних для їх розвитку, через законодавчу, управлінську та іншу діяльність (звідси назва «позитивні права»). Серед засобів забезпечення соціально-економічних прав називають передусім відповідні державні економічні й соціальні програми. Не ставлячи під сумнів їх необхідності та важливості для реалізації соціальної політики держави, зокрема подолання диспропорцій у розвитку ринку, доходах населення, для підвищення рівня і якості освітніх послуг, медичної допомоги тощо, разом з тим слід усвідомити, що основним правовим критерієм реальної дієвості положення, яке закріплює будь-яке право, є, як уже зазначено, можливість судового захисту права та виконання судових рішень. Без цього право залишатиметься фікцією. Не повинні бути винятком з цього правила також соціально-економічні права, тим більше в умовах їх віднесення до загальної системи прав людини і конституційного урівнювання з громадянськими і політичними правами. Позбавлені засобів судового захисту, соціально-економічні права так і залишаються результатом патерналістської турботи держави. Це ставить людину у підлегле ста-

новище щодо держави, становище прохача, а не рівноправного партнера, що принижує людську гідність.

У зв'язку з цим виникає актуальна і водночас досить складна проблема подальшої юридикації соціально-економічних прав (адже конституційне урівнювання з іншими правами хоч і необхідний, проте лише перший крок на цьому шляху).

На мій погляд, вона може здійснюватись у декількох напрямках.

Одним з основних має стати ширше використання для судового захисту соціально-економічних прав, прав «першого покоління». Тут нагромаджено чималий світовий досвід, який необхідно, як на мене, втілювати також у національну судову практику. Особливо цінною для нас у цьому плані є практика Європейського Суду з прав людини.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини), на сторожі якої покликаний стояти високий Суд, орієнтована на захист прав і свобод «першого покоління», і не варто шукати у ній положень, які прямо чи опосередковано закріплюють соціальні і економічні права, як вважають деякі автори [6, с. 55].

Право людини на власність, закріплене у статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції, яке за вітчизняною традицією здебільшого відносять до соціально-економічних прав, насправді є одним із найфундаментальніших, «священних і недоторканих» класичних прав, що впливають із природи людської істоти. Його призначення цілком вписувалося в межі «простору свободи», який гарантувався «негативними» правами «першого покоління».

Тим більше, немає підстав відносити до соціально-економічних прав, прямо зафіксованих у Конвенції, заборону рабства та примусової праці, а до опосередковано закріплених – «деякі соціальні моменти» права на повагу до сімейного життя (стаття 8 Конвенції), свободи зібрань та права об'єднання (стаття 11 Конвенції) тощо [6, с. 55].

Очевидно, має йтися про дещо інше. У Європейській конвенції з прав людини справді можна знайти чимало положень, які більшою чи меншою мірою дають можливість тлумачити їх у такий спосіб, щоб охопити ними «соціальні моменти». Проте це швидше свідчить не про пряме чи опосередковане закріплення нею соціально-економічних прав, а про те, що вже з початку свого зародження деякі права «першого покоління» тлумачились таким чином, що створюався ґрунт для народження прав «другого покоління» [9]. Хоч за своєю метою і призначенням Європейський суд з прав людини мав захищати закріплені в Конвенції класичні права і свободи, по-

рівняно скоро він стикнувся з проблемами, які виходять за їх межі. За браком спеціалізованих регіональних судів соціального спрямування (навіть після прийняття Європейської соціальної Хартії), Європейський Суд з прав людини поступово почав сам «соціалізуватися», спочатку спираючись на положення Конвенції щодо класичних прав людини, зокрема права власності, а потім і на інші, які, на перший погляд, не мали стосунку до соціально-економічних прав, зокрема на частину першу статті 6 Конвенції – право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом.

Попри певні суперечності, які мали місце в практиці Європейського Суду з прав людини (як приклад, можна назвати обмежене тлумачення терміна «громадянські права і обов'язки» – «civil rights and obligations»), що міститься у тій же частині першої статті 6, на що цілком слушно звернув свого часу увагу суддя Л. Г. Лукаїдес в окремій думці у справі «Мааоуїа проти Франції»), можна зробити висновок про те, що принцип верховенства права в діяльності Суду все більше наповнювався новим змістом, поширюючи вимоги правосуддя і справедливості не тільки на класичні, а й на соціально-економічні права.

Яскравим підтвердженням цього можуть бути рішення Суду у справах за скаргами громадян пострадянських держав, зокрема України, про невиплату зарплат, пенсій, призначення пенсій у розмірах, нижчих встановленого законом прожиткового мінімуму тощо. Ці рішення повчальні для України не тільки з погляду того, як ефективно можуть захищатися певні соціально-економічні права через призму використання класичних громадянських прав, а й з позиції повного ігнорування вітчизняними судами положень Конституції України, норми якої відповідно до частини першої статті 8 «є нормами прямої дії».

Важливим кроком на шляху подальшої юридизації соціально-економічних прав, як свідчить той самий світовий досвід, має стати ефективніше використання для судового захисту цих прав інституту державного соціального страхування, передбаченого, зокрема, частиною другою статті 46, частиною першою статті 49 Конституції України.

У сучасному суспільстві таке страхування відіграє роль своєрідного суспільного договору, який, як слушно зазначає Н. І. Кабанець, має нормативну природу, тобто є договірним зобов'язанням між відповідними суб'єктами [10, с. 344–345].

Хоча в проблемі соціального страхування залишається чимало дискусійних питань, проте на сьогодні практично ні в кого не виникає сумні-

вів, що воно породжує взаємні права й обов'язки між сторонами цього суспільного договору – державою і громадянами, причому незалежно від того, фінансується система соціального страхування винятково за рахунок страхових внесків громадян, чи з залученням коштів підприємств, установ і організацій, у яких вони працюють.

На такій позиції стоїть, зокрема Європейський Суд з прав людини, який навіть за відсутності певних аспектів приватного (цивільного) права у формі соціального страхування визнавав необхідність захисту соціально-економічних прав у судовому порядку. Це чітко проявилось у його рішенні у справі «Фельдбрюгге проти Нідерландів» 1986 р. та низці наступних рішень [11]. Щоправда, Суд аргументував свої рішення знову-таки переважно порушенням прав, закріплених у статті 6 Європейської Конвенції з прав людини, тобто громадянських прав.

Право, що виникає із соціального страхування, нині розглядається, за всієї неусталеності судової практики (як міжнародної, так і національної), переважно як набуте суб'єктивне право, якому кореспондує юридичний обов'язок держави. Це змушені визнати навіть ті, хто свого часу був противником соціального страхування [12].

Нарешті, ще один напрям юридизації соціально-економічних прав полягає, за висловом Л. Дюгі, в «переведенні» їх із загальнопублічних прав на рівень конкретних юридичних прав і обов'язків, що їм кореспондують, які можуть бути реалізовані за допомогою юридичних засобів і забезпечені відповідними державно-правовими інститутами, передусім інститутами правосуддя. Саме цим шляхом, як зазначено вище, йдуть чимало європейських країн, розвиваючи соціальне законодавство, зокрема у формі кодифікованих актів.

Як у радянські часи, так і, на жаль, сьогодні «переведення» загальних конституційних положень про соціально-економічні права в реальну юридичну площину торкнулося лише досить обмеженої категорії цих прав. Переважна більшість з них залишається містифікацією, що, як уже зазначено, дискредитує конституційно-правові інститути.

Необхідність розгорнутої юридичної регламентації соціально-економічних прав тим більше стає очевидною в умовах обмеженості фінансових можливостей держави для їх забезпечення.

Не виражені в конкретних юридичних відносинах, що захищаються судом, соціально-економічні права в їх практичному застосуванні фактично ставляться в залежність від політичних поглядів, інтелекту і рівня культури чиновників, а люди – носії цих прав – у залежність

від розсуду державних чиновників та інших осіб, причетних до реалізації цих прав. Це, своєю чергою, створює сприятливі умови для зловживання службовим становищем, хабарництва, корупції тощо.

Підтвердження цього – стан забезпечення права на медичну допомогу, яка відповідно до частини другої статті 49 Конституції України у державних і комунальних закладах охорони здоров'я надається безоплатно. Ще в листопаді 1998 р. Конституційний Суд України у мотивувальній частині рішення у справі «про платні медичні послуги», суддею-договідачем по якій був автор цієї статті, констатував, що «вихід з критичної ситуації, яка склалася з бюджетним фінансуванням охорони здоров'я, не в запровадженні практично необмеженого переліку платних медичних послуг», а в зміні відповідно до положень статті 49 Конституції «концептуальних підходів до розв'язання проблем, пов'язаних із забезпеченням права на медичну допомогу – розробці, затвердженні та впровадженні відповідних загальнодержавних програм, в яких був би чітко визначений гарантований державою

(у тому числі, державним фінансуванням) обсяг безоплатної медичної допомоги всім громадянам у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, запровадженні медичного страхування та ін.» [13, с. 300]. З того часу минуло понад десять років. А віз, як кажуть, і нині там.

Не можна, звісно, стверджувати, що чітке визначення обсягу безоплатної медичної допомоги – це панацея від тих негараздів, які мають нині місце у вітчизняній системі охорони здоров'я. Та все ж, як підтверджує досвід деяких держав, зокрема пострадянських, це один із перших кроків для «переведення» права на медичну допомогу в юридичну площину, наведення порядку у цій сфері та подолання тотальних поборів, нерідко «легітимізованих» різного роду відомчими і локальними актами.

Як на мене, такі підходи могли б бути застосовані також щодо деяких інших соціально-економічних прав – права на освіту, зокрема на безоплатність вищої освіти, що усунуло б елементи дискримінації у ній, що мають місце нині, право на житло тощо. Проте це тема окремих досліджень.

1. Hayek F. A. The Road to Serfdom / F. A. Hayek. – Chicago, 1944. – P. 87–88.
2. Таманага Браян. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / Б. Таманага. – К., 2007.
3. Спроби поєднати принципи соціальної держави з принципами правової держави робилися також у вітчизняному правознавстві (див., напр.: Скрипнюк О. Принципи соціальної і правової держави : єдність чи конфронтація? / О. Скрипнюк // Людина і політика. – 2001. – № 1; Єрмоленко Д. О. Співвідношення соціальної та правової держави / Д. О. Єрмоленко // Держава та право. – 2001. – № 12). Однак вони завершувалися здебільшого висновком про те, що правова держава функціонує на основі права, а соціальна держава відображає стійку загальну спрямованість діяльності, пов'язану із забезпеченням загальносоціальних інтересів (Див.: Єрмоленко Д. О. Вказ. праця). Навряд чи такий висновок наближає нас до юридичної гармонізації відносин між вимогами правової і соціальної держави, громадянськими і політичними та економічними, соціальними і культурними правами.
4. Kriegl M. Human Right and the Separation of Powers. The Rule of Law / M. Kriegl. – Konrad-Adenauer-Stiftung. – P. 104–105.
5. Сафонов В. Н. Конституция США и социально-экономические права граждан. Историко-правовое исследование / В. Н. Сафонов. – М., 2007. – С. 9.
6. Варламов С. О. Економічні і соціальні права людини : Європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження) / С. О. Варламов. – Львів, 2009.
7. Колот А. Міфи соціальної політики або з чого слід розпочати формування нової моделі / А. Колот // Дзеркало тижня. – 2010. – 23 січня.
8. Гришук О. В. Людська гідність у праві : філософський аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук / О. В. Гришук. – Харків, 2008. – С. 5.
9. Михайловская И. Генезис социально-экономических прав и их влияние на реформирование посттоталитарных систем / И. Михайловская // Тезисы 2-го Международного форума «Конституционный статус социально-экономических прав». – Рига, 1999. – С. 7.
10. Кабанець Н. Теоретичні характеристики та практично-прикладні аспекти використання нормативного поняття соціального договору / Н. Кабанець // Про українське право. – 2009. – Ч. IV. – С. 344–345.
11. Дженіс М. Європейське право в області прав человека. Практика и комментарии / М. Дженіс, Р. Кэй, Э. Брэдли. – М.; Будапешт, 1997. – С. 457–467.
12. Фридман М. Капитализм и свобода / М. Фридман. – М., 2006. – С. 210.
13. Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 1997–2001. – К., 2001. – Книга 1.

M. Kozubra

THE RULE OF LAW AND SOCIAL STATE

The article deals with the relations between the Rule of Law and social State. The emphasis is made on the analysis of the contradictions between the Rule of Law and social and economic rights, as well as the search for the ways and means of eliminating such contradictions.

Keywords: Rule of Law, social state.